

OLIV O‘QUV YURTI TALABALARINING SOLIQ VA RAQAMLI IQTISODIYOT BO ‘YICHA
MOLIYAVIY SAVODXONLIGINI ANIQLASH ME‘ZONLARI
(Noiqtisodiy yo‘nalishi talabalari misolida)

Asqarov Abrorjon Hayitmirzaevich

Namangan davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchisi

Abrorjonasqarov86@gmail.com Orsid-0009-0005-8505-3391

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22246305>

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda jahonning yetakchi oliy ta‘lim muassasalari tajribasi hamda ilmiy izlanishlarimiz shuni ko‘rsatdiki, noiqtisodiy yo‘nalish (masalan, muhandislik, tibbiyot yoki ona-tili adabiyot) talabalari uchun moliyaviy savodxonlikni o‘qitishda faqatgina raqamlar va formulalarga asoslangan an‘anaviy yondashuvlar yetarli samara bermaydi. Bunday auditoriya uchun o‘quv jarayonini hayotiy va amaliy ko‘nikmalarga bog‘lash talab etiladi. Ushbu maqola davomida Namangan davlat pedagogika instituti, Qo‘qon davlat pedagogika institutlari, Farg‘ona davlat universiteti va Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetlaridan jami 804 nafar respondent talabalari jalb etilgan holda ularni 9 ta yo‘nalish bo‘yicha so‘rovnomaga o‘tkazildi. So‘rovnomada talabalaridagi kognitiv, psixoemosional va stereotiplashtirish mezonlari birma-bir tahlil qilindi.

Аннотация. В настоящем исследовании опыт ведущих мировых высших учебных заведений, а также наши научные исследования показали, что традиционные подходы, основанные только на числах и формулах, недостаточно эффективны в обучении финансовой грамотности студентов неэкономической направленности (например, инженерной, медицинской или литературы на родном языке). Для такой аудитории необходимо связать процесс обучения с жизненными и практическими навыками. В ходе опроса были проанализированы когнитивные, психоэмоциональные и стереотипные критерии у студентов. Тута, Кокандского государственного педагогического института, Ферганского государственного университета и Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека по 9 направлениям. В ходе опроса были проанализированы когнитивные, психоэмоциональные и стереотипные критерии у студентов.

Annotation. In this study, the experience of the world's leading higher education institutions as well as our scientific research showed that traditional approaches based solely on numbers and formulas in teaching financial literacy for students of non-economic orientation (e.g. engineering, medicine or Mother-Language Literature) do not have sufficient results. For such an audience, it is necessary to link the learning process to real-life and practical skills. During this study, a survey was conducted among 804 respondents from Namangan State Pedagogical Institute, Kokand State Pedagogical Institute, Fergana State University, and Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan, covering 9 areas. The questionnaire analyzed cognitive, psychoemotional, and stereotyping criteria in students one by one.

Kirish. Jahonda hozirgi globallashuv sharoitida aholini moliyaviy savodxonligini oshirish va fuqarolarning iqtisodiy madaniyatini shakllantirishning kreativ metodlari amaliyotga tatbiq etilmoqda. Bu jarayon davlat, biznes va jamoat tashkilotlarining sa'y-harakatlarini birlashtirgan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladigan keng qamrovli muammo hisoblanadi. Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHRT) hujjatlarida ko'rsatilganidek, moliyaviy savodxonlikka quyidagicha rasmiy ta'rif berilgan: "Moliyaviy savodxonlik – bu shaxsiy moliyaviy farovonlikka erishish uchun asosli moliyaviy qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi xabardorlik, bilim, ko'nikma, qadriyatlar (hayotiy yo'nalishlar) va xulq-atvor kabi elementlarning majmuidir".

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilg‘or xorijiy o‘quv muassasalari va tadqiqot institutlari, moliya tashkilotlaridan yetakchi mutaxassislarni moliyaviy savodxonlik darajasini oshirishga oid ta‘lim tadbirlariga keng jalb qilish samarali natija berishini alohida ta’kidlab o‘tganlar. Shuningdek, noiqtisodiy yo‘nalishdagi oliy ta‘lim tashkilotlari talabalari uchun «Moliyaviy savodxonlik» o‘quv kursini fan sifatida joriy etish, ushbu fan doirasida mablag‘larni to‘g‘ri boshqarish, oqilona moliyaviy qarorlar qabul qilish, jumladan moliyaviy instrumentlar bo‘yicha o‘qitish metodologiyasini ishlab chiqish hamda

«Moliyaviy savodxonlik olimpiadalari»ni tashkil etish orqali o‘quv kursining samaradorligini baholash eng ustuvor vazifalardan ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Tahlil va muhokamalar. Talabalarning (1-ilovaga qarang) “soliq” mavzusi bo‘yicha moliyaviy savodxonlik rivojlanishi (kognitiv komponent) asosan past diapazonda ekanligi, eng katta bilim bo‘shlig‘i maxsus holatlar va imtiyozlar bo‘yicha tushuncha va qo‘llash algoritmlarida ekanligi aniqlandi.

Moliyaviy bilim inson kapitaliga investitsiya sifatida talqin qilinib, uning farovonlik va xavflarni boshqarishga ta’siri nazariy-empirik jihatdan asoslangan. Annamaria Lusardi va Olivia S. Mitchell moliyaviy bilimni inson kapitali tarkibida tahlil qilib, past savodxonlik moliyaviy qarorlarda xatolar xavfini oshirishini ko‘rsatadi[25]. Olingan natijalar moliyaviy savodxonlikning kognitiv komponenti (soliq normalari bo‘yicha tushuncha va xabardorlik) yetarli darajada barqaror shakllanmaganini ko‘rsatadi. Bu holat moliyaviy savodxonlikni “bilim va uni qo‘llash qobiliyati” birligi sifatida ta’riflovchi Sandra J. Huston yondashuvi bilan uyg‘un hisoblanib, agar bilim fragmentar bo‘lsa, uni amaliy qarorga aylantirish ham cheklanadi[26]. Shuningdek, soliq mavzusidagi savollar mazmuni (imtiyoz, ozod etish, shartlar) talabalarda “oddiy qoida”ga suyanish va noto‘g‘ri umumlashtirish (miskonsepsiya) ehtimolini oshiradi. Yoshlar soliq mavzusida to‘liq tizimli tushunchaga emas, ayrim terminlarga tayanganda, stereotiplashtirish kuchayadi. Bunday holatlarni ta’lim jarayonida maxsus diagnostika qilish zarurligi ta’lim tadqiqotlarida ham asoslangan.[27]

Talabalarning “Raqamli iqtisodiyot” bo‘yicha (2-ilovaga qarang) bilimlarini kognitiv me’zon bo‘yicha tahlili etilganda (rasmiy raqamli xizmatga murojaat yo‘llari) natijalar o‘rtacha darajada, lekin OTMLar orasida farq borligi o‘rganishlar davomida aniqlandi. Masalan, Farg‘ona DU va O‘zMU natijalari biroz yuqoriroq, Qo‘qon DPI va Namangan DPI esa pastroq ekanligi aniqlandi.

Talabalarning moliyaviy savodxonligi psixoemosional me’zon bo‘yicha tahlili etilganda (o‘z xarajatini hisoblash odati) barcha OTMLarda nisbatan yaxshiroq ekanligi, talabalarda kundalik sarf-xarajetni kuzatish amaliyoti mavjudligi aniqlandi. Bu xulq-atvorni qo‘llab-quvvatlovchi motivatsiya, o‘zini nazorat qilishning mavjudligini ko‘rsatadi va uni kognitiv bilimlar bilan bog‘lab ketish samarali strategiya bo‘ladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, shunchaki moliyaviy bilim berishning o‘zi (masalan, inflyatsiya nimaligini bilish) har doim ham amaliy harakatga olib kelmaydi. TPB (attitudes va perceived behavioral control → intention → behavior) modeli esa bilimni haqiqiy harakatga aylantirish uchun qaysi "nuqtalar"ga ta’sir qilish kerakligini ko‘rsatib beradi.[28]

Talabalarda stereotiplarni buzishga qaratilgan intervensiyani ya’ni kredit tarixi, soliq, pensiya, ijtimoiy dasturlar faqat kattalar uchun degan qarashni kamaytirish uchun quyidagi pedagogik texnologiyalarni jalb etish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Xulosa. Talabalarga real hayotiy keyslar (stipendiya, kontrakt to‘lovi, mikrokredit, soliq imtiyozlari, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash), “mif vs fakt” debatlar va interaktiv viktorinalar tashkil qilish, qaror qabul qilishda evristikalarni anglatuvchi mashg‘ulotlar o‘tkazish tavsiya etiladi.

✓ Talabalarda psixoemosional resursni (mavjud odatni) kapitallashtirish uchun, telefon xarajati misolida boshlangan hisob-kitobni “shaxsiy byudjet”, “maqsadli jamg‘arma”, “qarz yuki” ssenariylariga ulashish tavsiya etiladi.

✓ Talabalarda kognitiv komponentni kuchaytirish uchun moliyaviy savodxonlik modullariga “qaysi ma’lumotnomani qaerdan olish”, “kabinet, portal, ilova orqali xizmat”, “ariza topshirish algoritmi” kabi bajariladigan ish tartibi bo‘yicha keyslarni kiritish (qadamma-qadam yo‘riqnoma, simulyatsiya, mini-laboratoriya) maqsadga muvofiq bo‘ladi.

✓ Bu “moliyaviy bilim + raqamli ma’muriy savodxonlik” integratsiyasida tizimli o‘qitish va amaliyot (keys, trenajyor, mygov.uz bilan ishlash) yetarli emasligini anglatadi.

✓ Talabalarning psixoemosional va stereotip mezonlari bo‘yicha ishonchli xulosa chiqarish uchun qo‘shimcha shkalalarni instrumentga kiritish zarur, shuning uchun mazkur ishda 3 mezonli indeks modeli taklif etmoqchiman. Soliq mavzusini o‘qitishda “qoida → keys → hisoblash algoritmi” zanjirini majburiy joriy etish (ayniqsa qimmatli qog‘oz, 60 kv.m imtiyoz bloklari) maqsadga muvofiq hisoblanadi.

✓ Psixoemosional jihatdan esa (jadval bevosita o‘lchamasa-da), kognitiv qiyinchiliklar yuqori bo‘lgan mavzular talabalarda ishonch pasayishi va o‘quv faolligi susayishiga olib kelishi mumkin,

demak, ta'lim jarayonida “qonun normasi-amaliy, keys–hisoblash algoritmi”ni bog'lovchi interfaol yondashuvlar (keys-stadi, simulyatsiya kartochkalari) zarur hisoblanadi.

✓ Ta'lim jarayonida kognitiv bilimlarni chuqurlashtirish, psixoemosional qo'llab-quvvatlash va stereotiplarni kamaytirishga qaratilgan kompleks metodik yondashuvni joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

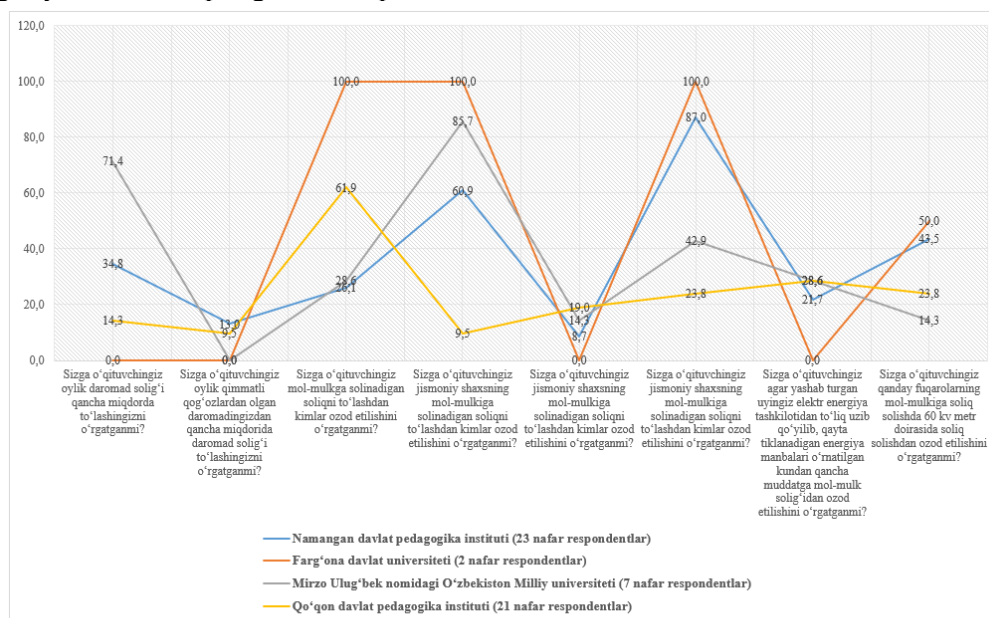
✓ Ta'lim amaliyotida moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan modullarda: (a) kommunal va maishiy xarajatlar bo'yicha amaliy hisob-kitob topshiriqlari, (b) tarif/narx ma'lumotlarini rasmiy manbadan topish va yangilash ko'nikmalari, (v) kundalik byudjetni rejalashtirish va monitoring qilish instrumentlarini (jadval, chek-list, keys) joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Natijada psixoemotsional tayyorlik kognitiv kompetensiya bilan mustahkamlanib, stereotipik qaror qabul qilish o'rniga dalilga asoslangan moliyaviy xulq-atvor shakllanishiga xizmat qiladi.

✓ O'quv dasturiga (1) risk va daromadni hisoblashga qaratilgan amaliy masalalar, (2) investitsiya qarorlari algoritmi (maqsad–muddat–risk–likvidlik–diversifikatsiya) bo'yicha keys-tahlillar, (3) shaxsiy budjet tuzish va xarajatni monitoring qilish bo'yicha treninglar kiritish maqsadga muvofiq. Natijada kognitiv komponent mustahkamlanadi, psixoemosional tayyorlik amaliy ko'nikmalar bilan qo'llab-quvvatlanadi va stereotip sarf-odatlarini qisqartirishga xizmat qiladi.

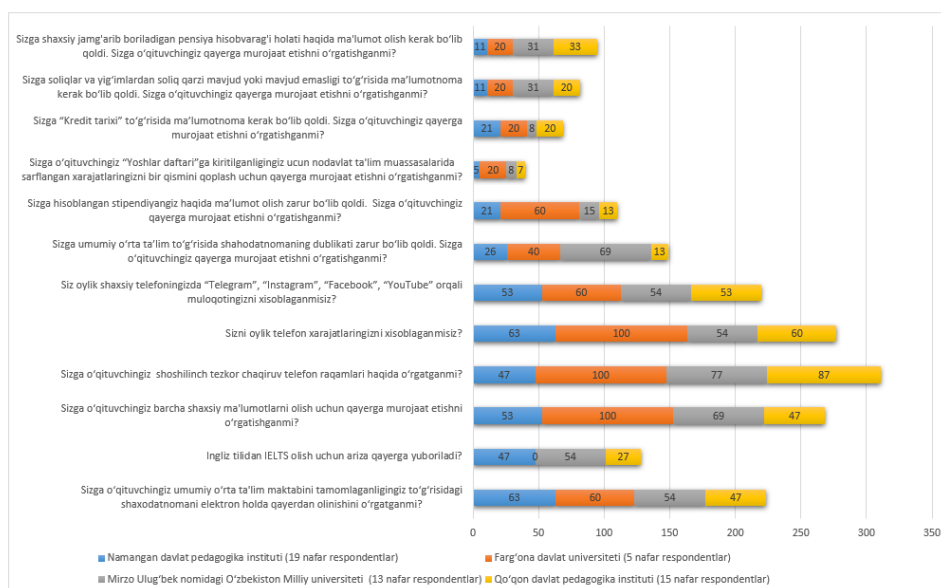
✓ Ta'lim jarayonida sug'urta bo'yicha qisqa muddatli, ammo maqsadli “insurance literacy” modullarini joriy etish (sug'urta turlari, polis shartlari, murojaat algoritmlari, avtosug'urtani tekshirish amaliyoti) hamda interaktiv metodlar asosida psixoemotsional tayyorlikni kognitiv kompetensiyaga aylantirish tavsiya etiladi.

✓ Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish dasturlarida faqat ta'rifiy ma'lumotlar bilan cheklanmasdan, APR/samarali stavka, oylik-yillik stavkani ekvivalentlash, keys-stadi va simulyatsion hisob-kitobli topshiriqlar orqali qaror qabul qilish madaniyatini shakllantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

✓ Ta'lim jarayonida depozit mavzusini faqat nazariy tushuntirish bilan cheklanmasdan, keys-stadi, simulyatsiya (bank depozit shartnomasi modellash), “shaxsiy byudjet va jamg'arma rejasi” kabi amaliy topshiriqlar orqali kognitiv bilimni psixoemosional motivatsiyaga va uning amaliyotdagi barqaror ko'rinishiga aylantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

1-ilova. Oliy o'quv yurti talabalarining orasida Soliq mavzusi bo'yicha o'tkazilgan so'rovnoma to'g'ri javob natijalari diagrammasi

2-Ilava. Oliy o'quv yurti talabalarining orasida Raqamli iqtisodiyot mavzusi bo'yicha o'tkazilgan so'rovnoma to'g'ri javob natijalari diagrammasi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”, Toshkent - 2021. 143, 226, 227-6
2. A.B.Борануков, Экономическая культура и финансовая грамотность населения, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук, Майкоп - 2014
3. N.Umarova “Sharq mutafakkirlarining iqtisodiy ijtimoiylashuv haqidagi qarashlari”, VOLUME 2 | ISSUE 11 | 2021 Scientific Library of Uzbekistan, www.ares.uz 23-24 bet
4. Kurbonova Shaxrinoz “Iqtisodiyotni erkinlashtirish va diversifikatsiyalash sharoitida iqtisodiy tahlilning tutgan o‘rni” Iqtisodiyot va ta'lim / 2024-yil 2-son
5. Hikmat Sobirov, <https://review.uz/uz/post/alisher-navoiy-va-bozor-iqtisodiyoti-masalalari>, "Iqtisodiy sharh" jurnali №7/2023
6. Murod Muxammedov, Samarqand iqtisodiyot servis instituti, “Amir Temur saltanatining iqtisodiy poydevori” (<https://review.uz/oz/post/amir-temur-saltanatining-iqtisodiy-poydevori>), 29.05.2022, <https://review.uz/oz/p8y>
7. Karimov I.A. O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo‘lida. – Toshkent: O‘zbekiston, 1995.
8. Повышение финансовой грамотности населения как условие эффективного развития экономики России на примере Республики Башкортостан, https://perm.hse.ru/editorial_publishing/financial_literacy1
9. Влияние уровня финансовой грамотности населения на инвестиционную привлекательность региона https://perm.hse.ru/editorial_publishing/financial_literacy1
10. Е.А.Сушко, Влияние финансовой грамотности населения на развитие экономики региона, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Волгоград-2018
11. <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/financial-education.html>
12. <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-financial-literacy-and-wellbeing/article/importance-of-financial-literacy-and-its-impact-on-financial-wellbeing>
13. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5450829/>
14. <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-financial-literacy-and-wellbeing/article/importance-of-financial-literacy-and-its-impact-on-financial-wellbeing/A5DBBF9D6F0696E5FD3733241EE28E66>
15. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1083664.pdf>

16. <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1126&context=journalismfac>
17. <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15495781868230.pdf>